

HZ.PEYGAMBER VE HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE ZÜBEYR B. EL-AVVÂM*

Mustafa ÇİÇEK

Zubair b. al-Awwam at the Time of The Prophet Muhammad and Rightly Guided Caliphs

Zubair b. al-Awwam is one of the companions of the Prophet Muhammad (pbuh). He was a leader during the Jamal Battle and refused to fight during that battle. In this article we have examined Zubair's life in Mecca and Medina at the time of the Prophet Muhammad and then we have also discussed his relationships with four rightly quided caliphs. In addition, this article aims to clarify Zubair's position at some important events in which he has got involved.

GİRİŞ

Zübeyr b. el-Avvâm Kureyş kabilesinin bir kolu olan Benû Esed'in bir ferdi olarak Hicaz'ın en önemli şehri Mekke'de doğmuştur. Zübeyr b. el-Avvâm'ın dedelerinden olan Kusay, oğulları arasında Mekke ve Kâ'be ile ilgili görev dağılımı yapmıştır. Bu görev dağılımında önem sırası farklı olmakla birlikte, her kabileye mutlaka bir veya birden fazla görev verilmiştir. Zübeyr b. el-Avvâm'ın mensup olduğu Benû Esed'e ise önemli meselelerde Kureyş'in görüşünün ortaya çıkarılması görevi "Meşvere" verilmiştir.¹ Hz.Peygamber'in ilk eşi Hz.Hatice ve Hz.Peygamber'in ilk vahiy şaşkınlığında bu yeni durumunu danıştığı ilk kişilerden

* Bu makale, "Zübeyr b. el-Avvâm Hayatı ve Şahsiyeti" (Konya, 2005) başlıklı Yüksek Lisans tezinden özetlenmiştir.

¹ İbn Hişâm, Ebu Muhammed b. Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Ali Gatba vd. Beyrut, 1992, I, 44; Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, Beyrut, 1986, II, 258; Cevâd, Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 1993, IV, 55; el-Ensârî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah b. Mûsâ, *el-Cevher fi Nesebi'n-Nebi ve Ashâbi'l-Aşera*, thk. Mahmud Tûnûsî, Riyad, 1983, s. 281; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1989, I, 133-137

olan Varaka b. Nevfel de Benû Esed'e mensuptur.² Özellikle Hz.Hatice'nin Hz.Peygamber'le izdivacı sebebiyle, Hz.Peygamber ile Benû Esed arasında bir yakınlık sağlanmıştır.³

Zübeyr b. el-Avvâm'ın nesebi, Avvâm b. Huveylid b. Esed b. Abdu'l-Uzza b. Kusay b. Kilâb b. Kureş b. Esed olup, Hz.Peygamber'in nesebi ile Kusay b. Kilab'da birleşir.⁴ Zübeyr b. el-Avvâm'ın annesi, Hz.Peygamber'in halası Safiyye bnt. Abdulmuttalib b. Haşim, babası ise Hz.Peygamber'in ilk hanımı Hz.Hatice'nin kardeşi Avvâm b. Huveylid'dir. Zübeyr b. el-Avvâm'ın babası Avvâm b. Huveylid İslâm öncesi yapılan Ficâr savaşlarında öldürülmüştür.⁵

Zübeyr b. el-Avvâm'ın doğumu hakkında farklı rivayetler verilmekle birlikte hicretten önce 28. yılda Mekke'de doğduğu kabul edilmektedir.⁶ Annesi Zübeyr b. el-Avvâm'a vefat eden büyük kardeşi Zübeyr b. Abdulmuttalib'in ismini vermiştir. Zübeyr b. el-Avvâm en büyük oğlu Abdullah'a nispetle Ebû Abdillâh ismi ile künyelenmiştir.⁷

Babası Avvâm b. Huveylid'in vefat etmesi sebebiyle Zübeyr b. el-Avvâm ve kardeşlerini, annesi Safiyye bnt. Abdulmuttalib Esed oğulları'nın yanında değil de, daha çok Haşim oğulları'nın içinde büyütülmüştür.⁸ Zübeyr b. el-Avvâm'ın eğitimi ile baba tarafından amcası Nevfel b. Huveylid ilgilenmiştir. Zübeyr b. el-Avvâm yüzücülük, savaşçılık, özellikle kılıç kullanıcılığı hususunda kendisini yetiştirmiştir.⁹ Zübeyr b. el-Avvâm aynı zamanda Cahiliyye çağındaki ve Bedevi kültürün etkili olduğu, o günkü toplumda okuma-yazma bilen, sınırlı sayıdaki, Mekkeliden birisidir.¹⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Zübeyr b. el-Avvâm'ın putlara taptığına dair herhangi bir rivayet bulunamamıştır. Zübeyr b. el-Avvâm Hz.Peygamber'e anne

² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 223–224; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arab Tarihi ve Cahiliyye Çağı*, Ankara, 1971 159–160.

³ Aycan, İrfan, *Hicri İlk Üç Asırda Zübeyrî Ailesinin Siyasi ve İlmi Hayattaki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984, s. 4.

⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 234; İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, ts, III, 100; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fi Mârifeti's-Sahâbe*, Beyrut, 1970, II, 243; İbn Hacer, *el-İsâbe fi-Temyizi's-Sahâbe*, thk. Muhammed el-Becûvî, Beyrut, 1992, III, 5; Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, thk. Muhammed Naim vd. Beyrut, 1992, IV, 41.

⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 149,333; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 5; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, ts. VII, 249; ed-Dîb, Abdulazîm, *ez-Zübeyr b. el-Avvâm*, Katar, 1986, s. 219.

⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 333; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 113.

⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 334; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 543

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 113; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, I, 545.

⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 451–452. İbn Hanbel, Ahmed b.Muhammed b.Abdullah eş-Şeybânî, *Kitâbu Fadâilü's-Sahâbe*, Beyrut, 1983, II, 633,635; Belâzîrî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl b. Zekkâr vd, Beyrut, 1996, I, 252; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 6.

¹⁰ Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kâri Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Kahire, 1972, XVI, 200; İbn Hâcer, el-Askalani Şihabüddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut, 1960, VIII, 639.

ve baba tarafından akraba olduğundan Hz.Ali gibi çocukluğunun azımsanmayacak bir kısmını Hz.Peygamber'in evinde geçirmiş, çocuk veya genç denebilecek bir yaşta Hz.Peygamber'in davetine muhatap olmuş ve bu durum düşüncesinde Cahiliyye inanişıyla muhatap olmamasını sağlamıştır.

A. ZÜBEYR B. EL-AVVÂM'IN HZ.PEYGAMBER DÖNEMİ HAYATI

I. Mekke Dönemi

Zübeyr b. el-Avvâm, nübüvvetin ilk yıllarında Hz.Peygamberin ferdi davetine icabet edip İslâm'ı seçen kimselerin önde gelenlerinden olup, İslâm'ı seçenler arasında ilk beş veya ilk yedi arasında yer aldığı belirtilmiştir.¹¹ Zübeyr b. el-Avvâm'ın bu hususta ilk beş veya yedi arasında yer alması dahi, ilk on kişi arasında yer almış olması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Zübeyr b. el-Avvâm'ın da İslâm'ı seçmesinde Hz.Ebü Bekir'in payı büyük olmuştur.¹²

İlk İslâm cemaatinin müşahedesinde Zübeyr b. el-Avvâm, Hulêfâ-i Râşidîn ve diğer Aşere-i Mübeşşere ile birlikte Hz.Peygamber'in çevresindeki ilk ve en yakın halkanın içerisinde olmuştur. Zübeyr b. el-Avvâm, Hz.Peygamber'in davetine, hem yakın akraba hem de dost, ahbap ve arkadaş olarak muhatap olmuştur.¹³

Zübeyr b. el-Avvâm'ın, Müslüman olduğu yaş ile ilgili 8, 12, 15, 16 veya 18 gibi farklı rakamlar verilse de onun 15 yaş ile 20 yaş arasında Müslüman olduğu ağırlık kazanmaktadır.¹⁴ Zübeyr b. el-Avvâm, yeni girdiği İslâm dini uğruna ilk kılıç çeken kimse olmuş ve bu sebeple Hz.Peygamber onun nesline dua etmiştir.¹⁵

Hz.Peygamber'in davetiyle dinlerini değiştiren insanlar yeni girdikleri bu din uğruna şiddet ve baskı görmüştür. İşkencelerin artık tahammül edilemez oluşu ve Kureyş'e karşı korumasız kalmalarından dolayı Hz.Peygamber sahâbilerine Habeşistan'a hicret hususunda izin vermiştir. Zübeyr b. el-Avvâm da Habeşistan'a yapılan birinci ve ikinci hicrette yer almış ve hatta Necaşî'nin ordusunda hizmette bulunmuştur.¹⁶

¹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 200; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 112; Âzamî, Muhammed Mustafa, *Küttâbü'n-Nebî*, Şam, 1981, s. 62; Köksal, M. Asım, *Hz.Muhammed ve İslâmiyet*, İstanbul, 1999, I, 247.

¹² İbn İshâk, Muhammed, *Sîretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981; s. 151; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 332; Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zehab*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1964, II, 283; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu, İstanbul, 1969, I, 77; Gadban, Münir Muhammed, *Nebevi Hareket Metodu*, çev. Tanık Akarsu İstanbul, 1998, I, 32; Fayda Mustafa, "Ebû Bekir", DIA, İstanbul, 1989, VII, 102.

¹³ Önkâl, Ahmet, *Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu*, İstanbul, 2000, s.150,151.

¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 333; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 113; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrut, 1991, II, 510; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 41; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 249; el-Ensârî, *el-Cevher*, s. 281; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 5.

¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 333; İbn Hanbel, *Kitâbu Fadailü's-Sahâbe*, II, 633,635; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 249; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 6; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 41-42; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Dürri's-Sahâbe fi Menâkibi'l-Karâbeti ve's-Sahâbe*, thk. Hüseyin b. Abdullah el-Umerî, Şam, 1984, s. 232.

¹⁶ İbn İshak, *es-Sîre*, 184; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 140; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, I, 252; İbn Kesîr,

Akabe Biatleri sonrasında Hz.Peygamber İslâm'ı yayma görevi ile Medine'ye öğreticiler göndermiştir. Bu öğreticilerin üstün gayretleri sayesinde Medine'de yeni bir İslâm toplumu şekillenmiş ve bu şehirde hicret için uygun bir ortam oluşmuş, Hz.Peygamber de Müslümanlara Medine'ye hicret izni vermiştir. Bu izin sonucunda Müslümanların büyük çoğunluğu gibi Zübeyr b. el-Avvâm da Medine'ye hicret etmiştir.¹⁷

Zübeyr b. el-Avvâm Medine'ye en son hicret edenlerden olup Hz.Peygamber'den sonra hicret etmiştir. Hz.Peygamber ve yol arkadaşı Hz.Ebû Bekir hicret için Mekke'den çıkıp Medine'ye yaklaştıkları zaman, yol üzerinde ticaret malı ile Suriye'den dönmekte olan Zübeyr b. el-Avvâm'la karşılaşmışlar, O da Hz.Peygamber ve Hz.Ebû Bekir'e beyaz renkli, birkaç yeni elbise takdim etmiştir.¹⁸

II. Medine dönemi

Zübeyr b. el-Avvâm Hicret'ten sonra Medine'de Bakî çarşısında kasaplık yapmış ve hicret ettiği Medine'nin coğrafi şartlarına uygun olarak ziraatla meşgul olmuştur.¹⁹ Rasûlüllah maddi açıdan durumu iyi olmayan Zübeyr b. el-Avvâm'a bir miktar hurmalık ve Medine'nin Naki mıntıkasında tarım yapılamayan ölü arazide at talimi yapması için bir parça arazi vermiştir.²⁰

Muhacir ve Ensar arasında yapılan kardeşlik tesisinde, Hz.Peygamber, Zübeyr b. el-Avvâm'ı Seleme b. Selâme ile kardeş ilan etmiştir. Ayrıca Hz.Peygamber, Zübeyr b. el-Avvâm'ı çok samimi olduğu, aralarında çok sıkı bir dostluğun olduğu, isimlerinin sürekli beraber telaffuz edildiği, Talha b. Ubeydullah ile de kardeş yapmıştır.²¹

Zübeyr b. el-Avvâm Mekke döneminde olduğu gibi Medine döneminde de Hz.Peygamber'e en yakın halka içerisinde bulunmuş, onun verdiği görevleri yerine getirmiş ve bu sayede Hz.Peygamber'in Cennetle müjdelediği, on seçkin sahâbîden birisi olmuştur. Hz.Peygamber bu hususta Hz.Ali'den rivayetle "*Talhâ ve Zübeyr benim Cennetteki komşularımdır.*" buyurmuştur.²²

→ →

el-Bidâye ve'n-Nihâye, III, 66; Şevkânî, *Dürrü's-Sahâbe*, 241

¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85–93; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 285; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 168–172; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Fusûlu fi İhtisâri Sîreti'r-Rasûl*, Thk. Muhyiddin Mistev vd, Beyrut, 1977, 101; Şevkânî, *Dürrü's-Sahâbe*, 241.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 153; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mustafa Deybu'l-Buğa, Beyrut, 1987, Meğâzi, 23, Menâkıb, 63; en-Neysâbü'rî, Hâkim, Ebu Abdullâh Muhammed b. Abdullâh, *el-Müstedrek*, Haydarabat, 1965, III, 11.

¹⁹ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Abdullâh eş-Şeybanî, *el-Müsned*, Mısır, ts. I, 165; Buhârî, Şurb ve Musakat 6, Sulh 12; Müslim, Ebû Huseyn Müslim b. Haccâc b. Neysaburi, *Sahîhu Muslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdulkâki, Beyrut, ts. Fedâil, 129; İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulkâki, Beyrut, ts. Mukaddime, 2; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, ts. Ahkâm, 26; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 23

²⁰ Buhârî, Nikâh, 107; Müslim, Selâm, 34; el-Maverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkamu's Sultâniyye*, Beyrut, 1978, s. 190.

²¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 284; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 249; İbn Hacer, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 321; Hamîdullah, Muhammed, *İslâm'ın Doğuşu*, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, 2002, s. 62.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 383; Tirmizî, Menâkıb, 22; Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed

→ →

Zübeyr b. el-Avvâm, Hz.Peygamber'in katıldığı tüm savaşlarda önemli görevlerle yer almış ve bu savaşlarda birçok yararlılık göstermiştir. Zübeyr b. el-Avvâm bütün savaşlara özel olarak beslediği atları ile katılmıştır.²³ Zübeyr b. el-Avvâm Hz.Peygamberin güvendiği, zor zamanlarda sabır ve direnişleri ile ortaya çıkan, verilen görevleri yerine getiren sahabeden birisi olup Rasûlullah'ın savaşlarında 60 civarında düşman öldürmüştür.²⁴

Zübeyr b. el-Avvâm Hz.Peygamberin savaşlarından Bedir'de istihbarat ve düşman karşılama, Uhud'da yakın korumalık ve komutanlık, Hendek'te düşman karşılama, istihbarat ve sınır güvenliği, Benû Kureyza'da infaz memurluğu, Hayber'de anlaşma şahitliği ve ganimat dağıtım memurluğu, Mekke'nin fethinde istihbarat, komutanlık ve sancaktarlık gibi görevler üstlenmiştir. Zübeyr b. el-Avvâm verilen görevleri başarı ile yerine getirerek²⁵ Hz.Peygamber'in övgülerine nail olmuş, Hendek savaşında yaptığı görevdeki başarısı ve cesaretinden dolayı Hz.Peygamber ona "Anam babam sana kurban olsun. Her Peygamber'in bir havarisi vardır. Benim havarim de Zübeyr'dir." övgüsünde bulunmuştur.²⁶

Zübeyr b. el-Avvâm'ın yaptığı bu görevler sadece savaşlar ile sınırlı kalmamış, Hz.Peygamber ona savaş öncesi ve sonrası ortaya çıkan durumlarla ilgili görevler de vermiştir. Lebîd b. Âsam'ın Hz.Peygamber'e yaptığı ve üç gün üç gece etkili olduğu rivayet edilen büyüünün saklandığı kuyu Allah tarafından Hz.Peygamber'e bildirilmiştir. Hz.Peygamber de büyü malzemelerinin imhası için Zübeyr b. el-Avvâm'ı Hz.Ali, Hz.Ammâr'la birlikte görevlendirmiştir.²⁷ Ayrıca Zübeyr b. el-Avvâm bu dönemde Hz.Peygamber'in hem idari işler

→ →

b. Şuayb, *Fedâilü's-Sahâbe*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Halep, 1988, 115; İbntü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 198; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 41; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 249; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 5.

²³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 83-86; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 44; Halife b. Hayyât, Ebu Amr, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya Umerî, Dımaşk, 1977, s. 67; Taberî, *Tarih*, II, 58; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 38; İbn Kesîr, *el-Fusul*, s. 127.

²⁴ İbn Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, II, 635; Şakir, Mahmut, *Peygamberimizin Hayatı*, çev. Ferit Aydın, İstanbul, 2002, s. 464, 465.

²⁵ Vâkidî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut, 1984, II, 665; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 406; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 104; Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 87; İbn Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, II, 634-635; Buhârî, *Meğâzî*, 9. Cihad 141; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 161; Ebû Davûd, *Cihâd*, 108; İbn Mace, *Sünen*, II, 941; Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldan*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut, 1982, s. 51; Ya'kubî, Ebu Ya'kub Ahmed b. Cafer b. İshak, *Tarihü'l-Ya'kubi*, Thk. Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut, 1993, II, 50; Taberî, *Tarih*, II, 165; İbn Abdîrabbih, Ebu Amr Ahmed b. Muhammed b. el-Endelûsî, *el-İkdu'l Ferîd*, Kahire, 1965, I, 212; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 51; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 293; İbn Hacer, *el-Askalanî Şihabüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, es-Siretü'n-Nebeviyye min Fethi'l-Bârî*, thk. Muhammed Ahmed, Beyrut, 2001, II, 374; Makrizî, Takiyyüddin Ahmed, *el-Hitat*, Beyrut ts. I, 361; er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut, ts. III, 153-155; Şevkânî, *Dürri's-Sahâbe*, 245.

²⁶ Vâkidî, *Meğâzî*, II, 462; İbn Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, 115; Buhârî, *Fedâil*, 62. Menâkıb 13. Cihad ve Siyer, 52; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 6; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 249; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 6; İbn Hacer, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 127.

²⁷ İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsîrü Kurâni'l-Azîm*, Beyrut, 1980, IV, 575; er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 187; Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzil*, thk. Mervan Süvar vd. Beyrut, 1987, IV, 546-548.

kâtipliğini hem de vahiy kâtipliğini yapmıştır.²⁸

B. ZÜBEYR B. EL-AVVÂM'IN HULEFÂ-I RAŞİDÎN DÖNEMİ HAYATI

I. Hz.Ebû Bekir Dönemi

Hz.Peygamber Hicri 11. yılın Rebûlevvel ayında vefat ettiğinde²⁹ Hz.Peygamber'in vefatında yakın akrabasından Hz.Ali, Abbas, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm derhal Aişe'nin odasına koşmuşlardır. Ensar ve Muhacirler Benû Sâide Sakifesinde Hz.Peygamber sonrası halifeyi belirlemek için toplandığı zaman Zübeyr b. el-Avvâm, Benû Haşim mensuplarının da içerisinde bulunduğu bir gurupla birlikte Hz.Ali'nin evinde Hz.Peygamber'in vefatından dolayı üzgün ve mahzun olarak beklemiştir.³⁰

Hz.Ömer, Hz.Ebû Ubeyde ve Hazrec'ten Sa'd b. Ubâde'nin halife olmasını istemeyen Evsliler tarafından Hz.Ebû Bekir ilk halife olarak devletin başına getirilmiştir. Bu biat ertesi gün Hz.Peygamber defnedilmeden önce mescitte halkın büyük oranda katılımı ile pekiştirilmiş,³¹ ancak kabile taassubunun etkisi ile Hz.Ebû Bekir'in halife olmasına karşı çıkanlar da olmuştur.³²

Hz.Ebû Bekir'e ilk anda biat etmeyenlerden birisi de Zübeyr b. el-Avvâm'dır. O, Hz.Ömer'in biat teklifini Hz.Ali ile birlikte reddederek, Hz.Fâtıma'nın evine çekilmiştir.³³ Zübeyr b. el-Avvâm, Talha ile birlikte halife olarak, Hz.Ali'yi görmek niyetinde olmuş ancak aksi rivayetler olsa da bu niyet sözde kalıp kılıç çekmeye kadar gitmemiştir.³⁴ Zübeyr b. el-Avvâm'ın bu süreçte Rasûlullah'ın techiz ve tekfin işleri ile uğraşan birkaç kişilik gurup içinde yer almış olması biatini geciktirme sebepleri arasında sayılabilir.

Hz.Ali ve Zübeyr b. el-Avvâm Hz.Ebû Bekir'e biatlerini belli bir müddet geciktirmiş olsalar bile, bu gecikmeye rağmen, biat etmedikleri süre içinde vakit namazlarında mescide gelmişler ve yeni halife seçilen Hz.Ebû Bekir'in arkasında sürekli namaz kılmışlardır.³⁵

— — —

²⁸ Taberî, *Tarih*, II, 218; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 344; İbn Kesîr, *el-Fusul*, 228; Bedrüddin Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVI, 200; İbn Hâcer, *el-Askalanî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, VIII, 639.

²⁹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 94; Taberî, *Tarih*, II, 232.

³⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 583; Taberî, *Tarih*, II, 235; İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed El-Küfî, *Kitâbu'l-Futûh*, Beyrut, 1962, I, 4; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n Nihâye*, V, 245.

³¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 18; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 123; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 304.

³² Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, II, 271; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 126.

³³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 364; *el-İmâme ve's-Siyâse*, Beyrut, 1990, I, 18. Bu eser İbn Kuteybe'ye nispet edilmekte, ancak son zamanlarda ona nispeti konusunda ileri sürülen deliller, bu eserin ona ait olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle biz de müellif ismi zikretmeden sadece eserin ismini zikretmeyi tercih ettik. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 124-126; İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1986, II, 325; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 246; İbn Ebu'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1965, II, 5.

³⁴ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 28; Taberî, *Tarih*, II, 203; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 189; İbn Ebu'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, II, 5; Zorlu, Cem, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya, 2002, 196.

³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 249.

Hız.Ebû Bekir bazı sahâbilerin biatına özellikle önem vermiştir. Biatına önem verdiği sahâbilerden olan Zübeyr b. el-Avvâm'ı mescide çağırarak ve ona biatten uzak durma sebebini sormuştur. Zübeyr b. el-Avvâm da mescide gelerek biatten uzak durma sebebinin önemli olan bu hususta kendi fikrinin alınmaması olduğunu belirtmiştir. Hız.Ebu Bekir de bu hususta acele edilmesinin sebeplerini açıklamış, Zübeyr b. el-Avvâm da bu açıklamadan tatmin olup birinci gün reddettiği biat teklifini, ümmetin selameti için uygun görmüş ve ikinci gün genel biatte Hız.Ebû Bekir'e biat etmiştir.³⁶

Zübeyr b. el-Avvâm'ın da içinde bulunduğu, Hız.Peygamber'in terbiyesinde yetişmiş bu ilk nesil, çok kaygan olan ve ahlaki değerlerin çok az devreye girebildiği, iktidar mücadelesi ortamında, her ne kadar insanların kendilerinden bekledikleri, beşer üstü ve kutsal bir düzeyde olmasalar da, bir insanın ortaya koyabileceği, en erdemli mücadele düzeyini ortaya koyarak, ümmetin bütünlüğünün korunmasında en büyük katkısı sağlamışlardır. Bu insanlar işi kavgaya götürmeden, sonraki nesillere örnek olabilecek bir halife seçimini gerçekleştirmişler. Hız.Ali, kendi kabilesi Haşim oğulları, kendisine destek veren Ümeyye oğulları ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın başını çektiği Esed oğulları ile birlikte güçlü bir muhalefet başlatabilecek gerekli sosyal ve siyasi konumlara sahip iken, Müslümanların seçtikleri yeni halife Hız.Ebû Bekir'e daha ilk günlerde biat ederek, ümmetin bütünlüğünün korunmasında en büyük katkısı sağlamışlardır.³⁷

Zübeyr b. el-Avvâm, Hız.Ali ile birlikte bu dönemde Medine sınırlarına kadar dayanan, mürtedlerin saldırılarını karşılayan grubun başında bazı önemli noktalarda ve şehrin önemli dağ geçitlerinde gözcü olarak görev yapmış, seçkin Müslümanların başında mürtedlere karşı sefere gitmiştir. Bu seferde Hız.Ebû Bekir, bizzat Hız.Ali ve Zübeyr b. el-Avvâm'ı "Zül-Kassa" denilen mevkiye kadar uğurlamıştır.³⁸ Zübeyr b. el-Avvâm bu dönemde Bizans'la yapılan Yermük Savaşına da katılmış ve bu savaşta kahramanlıklar göstererek iki ölümcül yaralanmıştır.³⁹

II. Hız.Ömer Dönemi

Hız.Ebû Bekir kendisinden sonra İslâm toplumunun karışıklıklar içine düşmemesi için vefat etmeden önce kendisinden sonra halife olarak birilerini belirleme ihtiyacını hissetmiş, bu hususta Hız.Ömer'i belirleyip sahâbilerin ileri gelenlerinden bazıları ile istişare etmiştir. Yapılan istişareler sonunda Hız.Ömer'e biat edilmesini Hız.Osman'a yazdırarak halka vasiyet etmiştir. Hız.Ömer, Hız.Ebû Bekir'in vefatından sonra ciddi bir muhalefet görmeden halktan biat alarak hicri 13. yılda Müslümanların ikinci halifesi olarak İslâm devletinin başına geçmiştir.⁴⁰

³⁶ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 28; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, II, 267,268; Ya'kübî, *Tarih*, II, 205; Taberî, *Tarih*, II, 203; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 190; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 254.

³⁷ Zorlu, Cem, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, 254.

³⁸ Taberî, *Tarih*, II, 264; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 249.

³⁹ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 184; Taberî, *Tarih*, III, 335; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 276; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 53; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 249; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 6; Şevkânî, *Dürrü's-Sahâbe*, s. 241; el-Ensârî, *el-Cevher*, s. 281.

⁴⁰ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 122; Ya'kübî, *Tarih*, II, 139.

Hız.Ömer'in Hız.Ebû Bekir tarafından bir nevi veliaht tayin edilmesi öncesinde istişare edilen sahâbilerden çoğunluğu bu duruma itiraz etmemişler ve Hız.Ebû Bekir'in fikrini benimsemişlerdir. Sonrasında ise biat konusunda herhangi muhalif bir ses veya hareket çıkmamıştır. Hız.Ömer muhalifsiz bir şekilde ve Hız.Ebû Bekir tarafından Müslümanlara tavsiye edilmenin verdiği rahatlıkla Hız.Peygamber'in ikinci halifesi olarak Müslümanların başına geçmiş,⁴¹ diğer sahâbiler gibi Zübeyr b. el-Avvâm da Hız.Ömer'e biat hususunda muhalif davranmamıştır.

Zübeyr b. el-Avvâm önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de yönetimde etkili olmuş ve Hız.Ömer'den çekinen birçok kimsenin aksine, onun yanına rahatça girip çıkabilen, fikrini rahatça ifade edebilen sınırlı sayıdaki insanlardan birisi olmuştur. Hız.Ömer, Hız.Peygamber'in en seçkin sahâbilerinden olduğundan dolayı Zübeyr b. el-Avvâm'a değer vermiş ve önemli meselelerde ona danışmıştır.⁴²

Hız.Ömer'in hilafet yıllarında Hicaz'da kuraklık olmuş, kıtlık baş göstermiş ve Halife valilerinden Medine'ye erzak göndermelerini istemiştir. Hız.Ömer'in bu isteğin sonucu olarak Mısır valisi Amr b. el-Âs, Mısır'dan erzak yüklü büyük bir kervanı hilafet merkezi olan Medine'ye göndermiştir. Hız.Ömer Mısır'dan gönderilen kervandaki eşyaların halka dağıtım görevini Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr b. el-Avvâm'a vermiştir.⁴³ Zübeyr b. el-Avvâm Bedir ehlinde olduğundan Hız.Ömer'in yapmış olduğu atıyye dağıtımında, Bedir gazilerine tahsis edilen beş bin dirhemi almıştır.⁴⁴

Zübeyr b. el-Avvâm ile Hız.Ömer yönetimde bazı hususlarda farklı düşünmüşlerdir. Yeni fethedilen ve çok önemli topraklar olan Sûriye, Irak ve Mısır topraklarını Hız.Peygamber'in Hayber'i taksim ettiği gibi taksim etmesi Hız.Ömer'den özellikle bazı sahâbiler tarafından istenmiştir. Bu konuda en ısrarcı olanlardan birisi de Zübeyr b. el-Avvâm olmuştur. Fakat Hız.Ömer bu kimselere: "Öyle ise sizden sonraki Müslümanları beş parasız bırakalım." diye karşılık vermiş ve Irak toprakları gibi Suriye ve Mısır topraklarını da mücahitlere ganimet olarak dağıtmayıp yerli halkın elinde bırakmıştır.⁴⁵

Hız.Ömer, Zübeyr b. el-Avvâm ve onun gibi düşünen sahâbenin fikrine göre hareket etmiş olsa idi, bu topraklarda bulunan yerli halk ilelebet Müslümanların köleleri konumuna düşecekti. Diğer bütün sahabiler bu çözümün Müslümanlara sağlayacağı fayda hususunda ikna olduktan sonra, Hız.Ömer'in bu kararının doğruluğunu kabul etmişlerdir.⁴⁶

Zübeyr b. el-Avvâm sadece Medine'de kalmamış zaman zaman başkent dışına fetih ve kontrol amaçlı görevle çıkmıştır. Nitekim Hız.Ömer Zübeyr b. el-

⁴¹ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 63-64

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, III, 206.

⁴³ Taberî, Tarih, II, 186

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, III, 296; Taberî, *Târih*, II, 412, Maverdi, *Ahkâmü's-Sultaniye*, s. 191.

⁴⁵ Belâzürî, *Futûhu'l Büldân*, s. 300; Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Husnul-Muhâdara*, Kahire, 1967, I, 127; Maverdi, *el-Ahkâmü's Sultâniyye*, s. 161-162.

⁴⁶ Şa'ban; Zekiyyüddin, *Usulu'l-Fikh*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, 1996, s. 173.

Avvâm'ı beraberinde Abdullah b. Ömer ve birkaç kişi ile birlikte Yahudilerin yaşadığı Hayber'i kontrole göndermiştir.⁴⁷ Zübeyr b. el-Avvâm Sasanilerle yapılan Köprü savaşında, ordunun sol koluna komutan tayin edilmiş ve bu savaşta İslâm ordusu İran'ın fethinde ilk büyük yenilgisini almıştır.⁴⁸

Zübeyr b. el-Avvâm'ın Mısır'ın fethi hususunda üstün gayretleri olmuş hem fetih esnasında hem de fetih sonrası bu topraklarda yapılan imar iskân faaliyetlerinde etkin bir konumda görev yapmıştır.⁴⁹ Suriye ve Filistin topraklarında fetihlerde bulunan ve Mısır topraklarının fethedilmesi gereğine inanan Amr b. el-Âs, uzun uğraşlar sonucunda Hz.Ömer'den Mısır'ın fethi hususunda izin aldıktan sonra, ordusu ile Mısır'a doğru hareket etmiştir. Yanındaki kuvvetler yeterli gelmeyerek halifeden yardım istemiş ve bu yardım talebi üzerine Hz.Ömer, Zübeyr b. el-Avvâm'ın başında bulunduğu birlikleri Mısır'a göndermiştir.⁵⁰ Hz.Ömer, Zübeyr b. el-Avvâm'a Mısır cephesi komutanlığı ve Mısır valiliği teklif etmiştir. Zübeyr b. el-Avvâm bu teklifi kabul etmemiş ve Mısır'a Amr b. el-Âs'a yardım ve takviye görevi ile gitmiştir.⁵¹

Amr b. el-Âs'ın askerleri ile Medine'den gelen askerler birleşmiş ve ilk olarak Babilon şehri kuşatılmıştır. Amr b. el-Âs bu kuşatmada Zübeyr b. el-Avvâm'ın İslâm'daki yüksek rütbesinden ve halifenin yanındaki itibarından dolayı, başkomutanlığı ona tevdi ederek, kuşatmanın sevk ve idaresi ile ilgili her şeyi onun uhdesine devretmiştir.⁵²

Babilon kuşatması günlerce sürmüş ve yedi ay geçtiği halde kale alınamamıştır. İslâm ordusunun komutanı olan Zübeyr b. el-Avvâm bu inatçı kuşatmaya sinirlenmiş, Amr'a gelerek gece müsait zamanda kale duvarına çıkarak kale kapısını açıp, Müslümanların içeriye girmelerini sağlayabileceğini belirtmiştir. Zübeyr b. el-Avvâm'ın bu düşüncesi kabul edilmiş planı yapılmış ve bu plan başarıyla uygulamaya konulmuştur. İslâm askerleri yedi ay süren kuşatmanın arkasından Zübeyr b. el-Avvâm'ın açmış olduğu kale kapısından içeri girerek, Babilon'a hâkim olmuşlardır. Kalenin düşeceğini anlayan Mukavkıs ve adamları, Babilon'un batısında ve Nil nehrinin ortasında yer alan Ravda adasına kaçmış ve Müslümanlarla anlaşma yapmayı kabul etmiştir. Böylece Babilon'un fethi Zübeyr b. el-Avvâm'ın cesareti sonucu gerçekleşmiştir.⁵³

— — —

⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 114; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 28.

⁴⁸ Taberî, *Tarih*, III, 83.

⁴⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 216; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 198; el-Ensârî, *el-Cevher*, s. 284.

⁵⁰ İbn Abdülhakem, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruha*, thk. Muhammed Huceyri, Beyrut, 1996, s. 61; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 214; Taberî, *Tarih*, IV, 346; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 45; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, IV, 123; Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi* çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1991, I, 359.

⁵¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 214; Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret İşıltan, İstanbul 1960, s. 83; Apak, Âdem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara, 2001, s. 92.

⁵² İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruha*, s. 62; Eraslan, Sadık, *Sosyo Politik Açından Asr-ı Saadet Fetihleri Hz.Ömer Dönemi*, Ankara, 1999, s. 179.

⁵³ Vâkîfî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer, *Fütûhu's-Şam*, Beyrut, ts. II, 49; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruha*, s. 63; Ya'kübî, *et-Tarih*, II, 148; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 301;

Mukavkis'la yapılan antlaşma Bizans tarafından kabul edilmemiş ve bunun üzerine İslam ordusu ilerleyişini devam ettirerek İskenderiye'yi kuşatmıştır. Kuşatma uzamış, bunun üzerine Hz.Ömer tarafından, Amr'a ya kuşatmanın kaldırılması veya ordunun başında hep birlikte düşmana genel hücumun yapılması emri gelmiştir. Bu emir üzerine, harekete geçilmiş, Amr b. el-Âs bu harekâta öncü kuvvetlerin komutanlığını Zübeyr b. el-Avvâm ve Mesleme b. Muhalled'e tevdi etmiş ve İskenderiye 21/644 yılında fethedilmiştir.⁵⁴

III. Hz.Osman Dönemi.

Hız.Ömer, Ebû Lü'lüe tarafından yaralanıp ölümü yaklaşınca hilafet meselesi önemli hale gelmiştir. Bizzat ileri gelen sahâbiler Hız.Ömer'e halife adayları hakkında tekliflerde bulunmuşlardır. Hız.Ömer de teklif edilen adaylar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Halife adayı olarak teklif edilen Zübeyr b. el-Avvâm hakkında ise: "Sükûnet halinde iyi bir Mü'min, kızdığı anda ise, çok şiddetlidir." demiştir.⁵⁵

Hız.Ömer, "Eğer Ebû Ubeyde sağ olsaydı onu seçerdim. Çünkü Allah onu niçin seçtiğimi bana sorunca, Rasûlüllah'ın onun için "Bu ümmetin güvenilir adamı" dediğini duyduğumu söyledim. Muâz b. Cebel hayatta olsa idi onu seçerdim. Rabbim onu niçin seçtiğimi sorunca, çünkü Rasûlüllah onun için "Kıyamet günü âlimlerin elleri arasında gelecek." buyurmuştur diye cevap verirdim. Ebû Huzeyfe'nin azatlığı Salim sağ olsaydı onu seçerdim. Şayet Rabbim onu niçin seçtiğimi sorarsa, Rasûlüllah'ın onun için "Salim Allah'ı en çok seven kimsedir." dediğini duydum diye hesap verirdim." demiş⁵⁶ ve halife tayin etmenin sonuçlarından çekinerek bu işi Şûra'ya havale etmiştir.

Hız.Ömer Rasûlüllah'ın cennet ehli olarak müjdelediği sahâbilerden Hız.Ali, Hız.Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Zübeyr b. el-Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ı yeni halifeyi belirlemek üzere görevlendirmiştir. Hız.Ömer Aşere-i Mübeşşere'den olmakla birlikte aynı zamanda her biri bir ailenin ileri gelenlerinden olan bu altı kişiyi yanına çağırarak bazı tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁷

Hız.Ömer'in vefatından sonra Mikdad b. Esved'in bu kişileri toplamasıyla Şûrâ çalışmalarına başlamış ve şûra üyelerinin tamamı yeni halifenin belirlenmesi için vekaletlerini Abdurrahman b. Avf'a vermiştir.⁵⁸ O da şûra üyeleri ile birebir görüşmüş, bu görüşmelerde Zübeyr b. el-Avvâm adayının Hız.Ali olduğunu

→ →

İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, VII, 97.

⁵⁴ Halife b. Hayyât, Tarih, s. 150; İbn Abdülhakem, Futûhu Mısır ve Ahbârûha, s. 62; Taberî, Tarih, II, 512.

⁵⁵ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşraf, II, 423; Taberî, Tarih II, 559-560; Mes'ûdî, Murâcü'z-Zeheb, II, 329;

⁵⁶ el-İmâme ve's-Siyâse, I, 25,26; Taberî, Tarih, II, 229;

⁵⁷ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, III, 61; el-İmâme ve's-Siyâse, I, 28; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşraf VI, 119; Ya'kübî, Tarih, II, 160; Taberî, Tarih, II, 228; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, III, 35; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, III, 595; Zehebî, Siyer'u A'lami'n-Nübela I, 41; Suyutî, Celalüddin Abdurrahman b.Ebî Bekr Târihu'l-Hulefa, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, 1952, s. 147.

⁵⁸ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşraf, VI, 119; Ya'kübî, Tarih, II, 160; Taberî, Tarih, II, 231; İbn Hâcer, el-İsâbe, III, 344.

belirtmiştir.⁵⁹ İnişiyatifi eline alan Abdurrahman b. Avf bir çeşit "kamuoyu yoklaması" yapmış ve bu görüşmelerde çoğunluk Hz.Osman'ı tercih etmiştir.⁶⁰

Hız.Osman ve Hız.Ali arasında kalan halifelik meselesini çözüme kavuşturmak için azami gayret gösteren, Abdurrahman b. Avf, Hız.Ömer tarafından belirlenen sürenin sona ereceği günün akşamı halife seçilmelerinin çok zayıf ihtimal olduğu,⁶¹ Zübeyr b. el-Avvâm'ı ve Sa'd b. Ebî Vakkas'ı mescide çağırmıştır. Mescidin bir köşesine önce Zübeyr b. el-Avvâm'ı yanına alarak ona "Abd-i Menaf oğullarından vazgeç" demiş, Zübeyr b. el-Avvâm da "Allah'ın farz kılınan emirleri ve belirlenmiş olan farzları olmasa idi ölüm; liderlikten bir kurtuluş, görev almaktan bir kaçış da bir sığınak olurdu. Ne var ki, davete icabet ve sünneti uygulamak, Allah'ın bize yüklediği bir görevdir"⁶² diye karşılık vermiştir.

Bu sözleriyle Zübeyr b. el-Avvâm otoriteye ilgi duyan kimseleri etkileyen gerçek dinamîğe parmak basmıştır.⁶³ Zübeyr b. el-Avvâm bu sözlerden sonra hilafet işinde Hız.Ali'den yana olduğunu belirtmiştir. Bazı kaynaklarda ise Zübeyr b. el-Avvâm'ın önceki günlerde ise oyunu Hız.Osman'dan yana kullanacağı fikrinin olduğu; fakat üçüncü günün akşamı fikrini değiştirip Hız.Ali'yi tercih ettiği söylenmektedir.⁶⁴

Abdurrahman b. Avf, halife adayları olarak Hız.Ali ve Hız.Osman ile de uzun uzadıya konuşmuş, her ikisine de bazı sorular sormuştur. Abdurrahman b. Avf bu görüşmeler sonucunda halife olarak Hız.Osman'ı belirleyerek mescitte halka ilan etmiş, halk da bu karara itiraz etmemiştir. Zübeyr b. el-Avvâm da genel biatte günü Hız.Osman'a biat etmiştir. Hız.Osman'a Hicri 24/644 senenin başı, Muharrem ayında biat edilmiştir.⁶⁵

Hız.Osman döneminde Müslümanların fethedilen bölgelere yerleşmelerine izin verilerek, ölü arazilerin ihya edilmesi, devletin içine düştüğü maddi sıkıntıyı atlatabilmesi ve İslâm'ın yayılması için daha etkili olabilecek kimselerin buralara yerleştirilmeleri amaçlanmıştır.⁶⁶ Hız.Osman'ın bu uygulamasından birçok sahâbe gibi Zübeyr b. el-Avvâm da yararlanmış,⁶⁷ ancak bunun sonrasında toplum bünyesinde bazı hoşnutsuzluklar meydana gelmiştir.⁶⁸

Zübeyr b. el-Avvâm bu dönem içerisinde genellikle Medine dışında ticaret ve ziraatle uğraşarak idari ve askeri alanda etkin olmayarak çok fazla görev almamıştır. Zübeyr b. el-Avvâm bununla birlikte az sayıda da olsa bazı seferlere iştirak

⁵⁹ Taberî, *Tarih*, II, 232; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 36; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefa*, s. 138.

⁶⁰ Taberî, *Tarih*, II, 232; Önkâl, Ahmet, "Abdurrahman b. Avf", DİA, İstanbul, 1989, I, 157.

⁶¹ Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul, 1998, s.53.

⁶² Taberî, *Tarih* II, 236; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 36.

⁶³ Halil, İmadüddin, *İslâm Tarihi Bir Yöntem Araştırması*, çev. Ubeydullah Dalar, İstanbul, 1985, s.31.

⁶⁴ Taberî, *Tarih*, II, 582; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 36; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefa*, s.138.

⁶⁵ Ya'kübi, *Tarih*, II, 162; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 595; Suyuti, *Târihu'l-Hulefa*, 135-143.

⁶⁶ Demirci, Mustafa, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul, 2003, s. 229.

⁶⁷ İbn Zenceveyh, Humejd b. Muhalled b. Kuteybe b. Abdullah, *Kitâbu'l-Emval*, thk. Şakir Zib Feyyaz, Riyad, 1986, II, 636; Belâzürî, *Futûhu'l Büldân*, s. 175.

⁶⁸ Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Küfe*, Ankara, 2001, s. 273.

etmiştir. İştirak ettiği seferlerden birisi de, Saîd b. el-As'ın valiliğinde 30/650'de Taberîstan'ın fethinin gerçekleşmesi için yapılan seferdir.⁶⁹

H.z.Osman'ın on iki yıllık hilafetinin ilk altı yılı Hz.Ömer'in etkisi ile huzur içinde geçmiş fakat ikinci altı yıllık dönemde sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır.⁷⁰ İkinci altı yıllık dönemde, Zübeyr b. el-Avvâm emirlerine itaat etmekle birlikte, bizzat halifeye gelerek huzursuzlukların sebeplerini, alınması gereken tedbirleri, çeşitli şehirlerdeki görevliler hakkındaki halkın şikâyetlerini birkaç kez, Hz.Osman'a iletmış ve problemlerin çözümünü devletin başındaki kişi olarak halifeden beklemiştir.⁷¹ Ümeyye oğullarının fonksiyonları bu gayretlerden bir sonuç çıkmamasına sebep olmuş ve bunun doğal sonucu olarak da ülke içinde huzursuzluklar artarak devam etmiştir.⁷² Zübeyr b. el-Avvâm yapmış olduğu girişimlerden bir sonuç alamayınca, Hz.Osman'ı tenkit etmiş, bu sebeple Muâviye'den tehdit almış ve bu tehdidin getireceği sonuçlardan endişe duyduğunu belirtmiştir.⁷³

Birçok olumsuz durumun da etkisi ile ülke genelinde karışıklar başlamış ve huzursuzluklar artarak devam etmiştir. Medine'de bulunan büyük sahâbilerin, Hz.Ali, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın dilinden Hz.Osman aleyhine birçok mektuplar uydurularak çevre şehirlere gönderilmiştir. Bu mektuplarda halkı dine yardım etmek için Hz.Osman'la savaşmaya çağırılmış, bunun şu anda en büyük cihad olduğu belirtilmiştir. Ancak adı geçen sahâbilerle birlikte Zübeyr b. el-Avvâm da bu mektupların kendilerine ait olmadığını belirtmişlerdir.⁷⁴

Halife'nin gösterdiği gayret de sonuçsuz kalmış, çevre şehirlerdeki huzursuzlukların bir türlü önü alınamamıştır. Bu durumun sonucu olarak Kûfelilerden, Basralılardan ve Mısırlılardan oluşan beşer yüz, altı yüz veya biner kişilik gruplar 35/656 yılının Şevval ayında kendi şehirlerinden ayrılıp hilafet merkezine doğru hareket etmişler ve Medine yakınlarında konaklamışlardır. Bu gruplar öncelikle Medine'ye önden haberciler gönderip Hz.Ali, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm ile görüştüler.⁷⁵

İsyancılar Hz.Osman'ın hilafetten azledilmesinde fikir birliğinde olup, yerine kimin halife olacağı hususunda fikir ayrılığında idiler. Mısırlılar, Hz.Ali'yi, Basralılar, Talha'yı, Kûfeliler ise, Zübeyr b. el-Avvâm'ı halife olarak görmek istiyorlardı. Mısırlılardan bir gurup Hz.Ali'ye, Basralılardan bir gurup Talhâ'ya ve Kûfelilerden bir gurup Zübeyr b. el-Avvâm'a halifelik teklifinde bulunmuş, ancak

⁶⁹ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 467; Taberî, *Tarih*, IV, 269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 54.

⁷⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, II, 26,27.

⁷¹ Taberî, *Tarih*, IV, 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, 83; el-Endelûsî, Muhammed b. Yahya b. Ebi Bekir, *et-Temhidü ve'l-Beyanü fi Makteli's-Şehîdil Osman*, thk. Mahmud Yusuf Zeyd, Katar, 1984, s. 114.

⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 139.

⁷³ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 33; Taberî, *Tarih*, IV, 344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, 79.

⁷⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 343; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 173, 175.

⁷⁵ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, Beyrut, 1986, s. 60; Taberî, *Tarih*, II, 652; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 80; el-Endelûsî, *et-Temhidü ve'l-Beyanü fi Makteli's-Şehîdil-Osman*, s. 110.

bu üç kişi kendilerine gelenleri reddedip, geri çevirmişlerdir.⁷⁶

Medine'ye giren ve direnişle karşılaşmayan isyancılar halifenin evini kuşatmış ve Hz.Osman'ın dışarı ile irtibatını kesmiştir. Bu durum üzerine Hz.Ali, Talha ile birlikte Zübeyr b. el-Avvâm da oğullarını halifeyi korumaları için, onun evine göndermiş,⁷⁷ ancak Hz.Osman kendisi için kan dökülmesini istememiş ve kendisine yardım için gönderilen bu gençlere isyancılarla dövüşmeyip evlerine gitmelerini emretmiştir.⁷⁸

Hz.Osman kimi çıkarıcıların, Allah'ın kanunlarının uygulanmadığını düşünen bazı samimi dindarların ve kişisel gerekçeleriyle muhasaraya katılanların saldırısı karşısında desteksiz bırakılmış olarak, Hicri 35. yılının Zilhicce ayının 18'ine rastlayan Cuma günü ikindi namazını kıldığı sırada veya Kur'an okuduğu sırada katledilmiştir.⁷⁹ Hz.Osman'ın katledilmesi ile ümmetin gündemini meşgul edecek ve sonraki dönemlerde de çok tartışılacak "Fitne Dönemi" başlamıştır.

Hz.Osman'ın katledilmesinde Zübeyr b. el-Avvâm'ın da sorumlu olduğu söylenebilir.⁸⁰ Zübeyr b. el-Avvâm halifenin öldürülmesini istememiş ve kesinlikle katillerle işbirliği yapmamıştır.⁸¹ Hz.Osman'ı öldüren kimseler çeşitli kabilelerden oluşmuş fitneci, serseri ve ayak takımından olan insanlar olmuş, ancak Zübeyr b. el-Avvâm Küfelilerin halife adayı olarak benimsenmiş olduğundan töhmet altında kalmıştır.⁸²

Zübeyr b. el-Avvâm'ın Halifenin azledilmesi ve sonrasında ise kendisinin halife olması yönünde hiçbir açık beyanı ve duruşu olmamasına rağmen, halifenin katledilmesinde töhmet altında kalmış ve Küfelilerin adayı olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu durumun sebepleri ise Zübeyr b. el-Avvâm'ın, Hz.Peygamber'in seçkin sahâbîlerinin arasında olmasının yanında, onun Hz.Osman'ın izni neticesinde çeşitli ticaret yolculukları yapması, ticari faaliyetler için Küfe'yi bir üs olarak seçip, bu şehirde gayrimenkullerinin bulunması ve Küfeliler'le yakınlığının olmasından dolayıdır.⁸³

IV. Hz.Ali Dönemi

Hz.Osman'ın katledilmesiyle insanlar muhtelif guruplara bölünmüşler ve Medineliler Hz.Ali, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'a gelerek içlerinden birisinin

⁷⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 60; Taberî, *Tarih*, V, 104-105; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 174,175.

⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 71; *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 41; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 185.

⁷⁸ Taberî, *Târih*, IV, 312; İbn A'sem, *Futûh*, I, 67; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Ammar Tâlibî, *Cezâyir*, ts, s. 398.

⁷⁹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 178; İbn A'sem, *Futûh*, I, 69; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 355; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 226; Hişam Cüayt, *el-Fitne*, Şam, 1991, s. 109; Mülhim, Adnan Muhammed, *el-Müerrihûne'l-Arab ve'l-Fitnetü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1998, s. 179.

⁸⁰ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 60,61.

⁸¹ Demircan Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, İstanbul, 2002, s. 34,88.

⁸² Belâzürî, *Futûhu'l Büldân*, s.175; Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, II, 30.

⁸³ Belâzürî, *Futûhu'l Büldân*, s.175; Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, II, 30.

hilafeti kabul etmesini ve isyancıların şehri bir an önce terk etmesini istemişlerdir. Hz.Ali üzerinde çoğunluk sağlayan Medineliler, Hz.Ali'den sonra en nüfuzlu kimseler olan Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın da biat etmesiyle bu işin tamamlanacağını düşündüler. Bu sebeple Basrahlılar Talha'yı, Kûfeliler ise Zübeyr b. el-Avvâm'ı gönülsüz olarak mescide getirdiler. Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm bu şekilde bir muameleye karşı çıksa da isyancılar zorla biatlerini sağladılar.⁸⁴ Hz.Ali'ye Hz.Osman'ın katlinden 5 veya 7 gün sonra, Hicri 35. yılın Zilhicce ayının sonlarına doğru biat edilmiştir.⁸⁵

Hz.Ali'nin seçiminde İslâm devletinin durumu, kendisinden önceki halifelerin seçimi esnasındaki durumlara benzememiştir. İlk üç halifenin seçiminde ortaya çıkan ve siyasi alanda belirginleşen hilafet problemi, Hz.Peygamber'in eğitimi altında yetişen sahâbilerin kararlılıkları ve fedakârlıkları çerçevesinde halledilmiştir. Arap asabiyet ruhundan kaynaklanan bazı kabilevi ve şahsi itirazlar ise bir varlık gösterememiş, ashâbın sadakat ve olgunluk potası içerisinde eritilerek bertaraf edilmiştir. Hz.Osman'ın ölümü esnasında ise durum önceki dönemlerden farklı olup insiyatif isyancıların elinde olmuştur.⁸⁶ Hz.Ali'ye yapılan biatın farklılık arzeden diğer yönü ise sahâbilerin büyük çoğunluğunun biat etmeyerek, Şam'a ve kerhen biat eden bazılarının da Mekke'ye⁸⁷ gitmiş olmasıdır. Hz.Ali'ye, Medine'nin tamamı bile biat etmemiştir.⁸⁸

Hz.Ali'nin halife olarak seçilip icraatına başlamasından sonra Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın içerisinde bulunduğu bir grup, ona gelerek, Hz.Osman'ın katillerinin bulunarak had cezasının tatbik edilmesini talep ettiler. Hz.Ali de onlara, kendileriyle aynı fikirde olduğunu, şu anda hâkim olan güce bu cezanın tatbik edilebilecek güçte bulunmadığını, insanlar sakinleşip, kargaşa bitince hakların iade edileceğini belirtmiştir. Talhâ ve Zübeyr b. el-Avvâm da Hz.Ali'nin bu sözlerinden ikna olup ayrılmışlar ancak bu konuda Halifenin otoriteyi sağlamamasından dolayı, beklentileri gerçekleşmemiştir.⁸⁹

Hz.Ali biatin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra isyancılara Medine'yi terk etme emri vermiş; fakat isyancılar bu emri dinlemeyip, Medine'yi terk etmemişlerdir. Bu durum üzerine Zübeyr b. el-Avvâm, Hz.Ali'ye "*İzin ver Kûfe'ye gideyim oradan sana savaşçı atlılar getireyim.*" diyerek Hz.Ali'nin otoriteyi sağlaması için çaba göstermiştir. Ancak Hz.Ali bu teklifi kabul etmemiştir.⁹⁰

Bu dönemde Muğire b. Şu'be, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm, Hz.Ali'den

⁸⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 95; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 407; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 178; Taberî, *Tarih* IV, 434; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 99.

⁸⁵ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 95; Belâzürî, *Ensâb'ü-Eşrâf*, VI, 207; Taberî, *Tarih*, II, 596; İbn A'sem, *Futûh*, I, 76; Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zeheb*, II, 358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 194.

⁸⁶ İbn Abdilber, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, III, 55; İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabatabâ, *el-Fahri Adabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut, ts. s. 84,85; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimet'ü İbnü Haldun*, Beyrut, 1984, s. 360.

⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 31; *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 51; Taberî, *Tarih*, IV, 430.

⁸⁸ Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, s. 57.

⁸⁹ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 97; Taberî, *Tarih*, IV, 431; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 95.

⁹⁰ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s.98; Taberî, *Tarih*, IV, 432;

Hz.Osman'ın valilerini ülke genelinde tam olarak biat sağlanmadan görevlerinden almanın sıkıntı doğuracağını ve sukunet sağlandıktan sonra bunları görevden almanın daha doğru olacağını belirtmişlerdir. Yapılan bu tekliflere rağmen Hz.Ali valileri, görevden almak için itaat etmelerini beklemeyi dini anlayışına uygun bulmadığını söyleyerek, ilk etapta olayların müsebbibi gördüğü bütün valileri değiştirmiştir. Bu değişiklik ise onu ilerleyen günlerde zor durumda bırakmıştır.⁹¹

Beklentileri gerçekleşmeyen Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm Umre yapmak istediklerini beyan ederek Hz.Ali'ye biatin dördüncü ayında, İzin almışlar ve ayrılıp, Mekke'ye gelerek burada Hz.Ali'ye zor altında biat ettiklerini belirtmişlerdir.⁹² Mekke'de Hz.Ali'nin görevlerinden uzaklaştırdığı, Hz.Osman'ın Mekke valisi olan, Abdullah b. el-Hadramî, Basra valisi, Abdullah b. Âmir, Yemen valisi, Ya'la b. Umeyye toplanmış, bunlara Velid b. Ukbe, Mervân b. Hakem ve Ümeyye oğullarından bir kısım insanlar da katılmıştır.⁹³

Hz.Aişe, Hz.Osman'ın katline yakın bir vakitte Medine'den Mekke'ye gitmek için yola çıkmış ve Hz.Osman'ın öldürüldüğünü ve Hz.Ali'ye biat edildiğini Mekke'de öğrenmiştir. Hz.Aişe de Hz.Osman'ın katlinden sonra dört ay gibi bir müddet sessiz kalmış ve bu gurubun yanında yer alma kararını vermiştir.⁹⁴

Mekke'de toplanan bu kişiler, Hz.Osman'ın katline iştirak eden, haram beldede, haram olan ayda, akıtılması haram olan kanı akıtanların, kisası ve fitnenin çıkarılmasına sebep olanların cezalandırılması, konusunda görüş birliğine varmış iseler de bu harekete çapulculuk ve yağma gibi başka niyetlerle katılanlar da olmuştur.⁹⁵

Zübeyr b. el-Avvâm'ın böyle bir hareket içerisinde bulunmasının bazı zorlayıcı sebepleri olmuştur. Hz.Peygamber'in seçkin sahâbîlerinden olmasına rağmen, çevre kentlerden gelen çapulcu nitelikli insanların, ondan zorla biat alması⁹⁶ geçmişte çok iyi ilişkiler içinde olduğu, aynı zamanda dayısının oğlu olan Hz.Ali'yle ters düşmesine sebep olmuştur.

Hz.Aişe, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın bu hareket içinde yer almalarının sebeplerinden birisi de, Hz.Osman'ın katledilmesinden duydukları vicdani sorumluluğun olması ihtimalidir. Çünkü bu şahıslarla birlikte Zübeyr b. el-Avvâm de Halife'yi tenkit etmiş, bu ister istemez, kendine muhabbet besleyen insanla-

⁹¹ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s.100; Taberî, *Tarih*, IV, 460, Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 392; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 197; İbn Tiktaka, *el-Fahri*, s.89.

⁹² Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 108; Taberî, *Tarih*, III, 4; İbn A'sem, *Futûh*, I, 93; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 98; Mülhim, Adnan Muhammed, *el-Müerrihâne'l-Arab ve'l-Fitnetü'l-Kübrâ*, s. 187.

⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 23; Taberî, *Tarih*, III, 4; İbn A'sem, *Futûh*, I, 105; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 366; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 209; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 232.

⁹⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 11; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV, 449; *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 51; Nâşî el-Ekber, *Mes'ûlî'l-İmâme*, thk. Yusuf Fanisi, Beyrut, 1971, s. 16; Taberî, *Tarih*, III, 12; İbn A'sem, *Futûh*, I, 64; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 366; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 105.

⁹⁵ *el-İmâme ve's-Siyâse* I, 66; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 26; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 366; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 207; İbn Tiktaka, *el-Fahri*, 86.

⁹⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 435; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 100;

rın, Halife'ye karşı besledikleri duygular üzerinde etkili olmuştur.⁹⁷

Her ne kadar, "Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın Hz.Ali'den umdukları, Hilafette ortaklık veya valilik isteklerine yeni halifeden olumlu cevap alamamaları üzerine, Hz.Ali'ye ettikleri biati bozma yoluna gittikleri ve Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın kendi nüfuz daireleri içerisinde bulunan Basra ve Kufe'nin valiliklerini, hatta Talha'nın Yemen'in Zübeyr b. el-Avvâm'ın Bahreyn ve Yemâme'nin valiliklerini talep ettikleri, ve bu taleplerinin Hz.Ali tarafından dikkate alınmadığı için Hz.Ali'ye muhalif oldukları" şeklindeki rivayetler⁹⁸ genelde şia kaynaklı kitaplarda bulunduğu ve objektiflikten uzak rivayetler olduğundan makul gözükmemektedir.

Hz.Ali'nin Şam meselesiyle kafası meşgulken ve kendisine biat etmeyip Hz.Osman'ın kanı üzerinden siyaset yapan Şam valisi Muaviye üzerine gitmeyi düşünürken, karşısına bu meseleden daha büyük ve zor bir mesele çıkıvermiştir. Bu da Talhâ, Zübeyr b. el-Avvâm, Aişe ve bunlara katılanların muhalefeti olmuştur. Hz.Ali Şam üzerine yapacağı seferin hazırlıklarını tamamlamak üzere iken, Hz.Aişe, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın Mekke'de ayaklandıkları ve halifeye biati reddettikleri yolunda haberler yayılmaya başlamıştır.⁹⁹

Eski valilerin sağladığı maddi destekle derme çatma, düzensiz bin ya da iki bin kişilik kuvvet, Mekke'den, Basra istikametine doğru hareket etmiştir.¹⁰⁰ Hareketin içinde bulunan Abdullah b. Amir'in eskiden görev yaptığı yer olmasından dolayı buranın eğilimlerini biliyor olması Hz.Ali'nin valisinin göreve başlamış olmasına rağmen, Basra'yı seçmelerinin en büyük sebebi olmuştur.¹⁰¹ Medine'yi Hz.Ali'nin kontrol etmesi ve hareketin burada başarısının çok düşük ihtimal olması ve Şam'da Muaviye'nin güçlü olmasından dolayı hareketin ve karar mekanizmasının tamamen Muaviye'nin eline geçip, lider pozisyonunda bulunan kimselerin geri plana düşeceği endişesi bu kararda etkili olmuştur.¹⁰²

Mekke'den yola çıkılacağı zaman, Mervân b. Hakem ezan okuduktan sonra Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın yanına gelerek onlara: "Emirlik ve namaz kıldırmak için hanginize selam vereyim" diye sormuştur. Abdullah b. Zübeyr kendi babasını kastederek: "Abdullah'ın babasına selam ver." demiş, Muhammed b. Talha da yine kendi babasını kastederek: "Muhammed'in babasına selam ver." demiştir. Bu münakaşayı duyan Hz.Aişe, Mervân'a kızmış ve "Sen bizim birliğimizi bozmak mı istiyorsun, namazı ablamın oğlu Abdullah kıldıracak." demiştir. Bunun yanında bir gün Muhammed'in bir gün Abdullah'ın kıldırdığı, yaşının büyük olmasından dolayı Zübeyr b. el-Avvâm'ın kıldırdığı veya

⁹⁷ Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.88

⁹⁸ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 51; Ya'kübî, *Tarih*, II, 180; İbn Ebi'l Hadid, *Şerhu nehcü'l-Belağa*, I, 96.

⁹⁹ Taberî, *Tarih*, III, 13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 105;

¹⁰⁰ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 116; Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 182; Ya'kübî, *Tarih*, II, 181; Taberî, *Tarih*, III, 14; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 106.

¹⁰¹ Taberî, *Tarih*, III, 12; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 98

¹⁰² Taberî, *Tarih*, III, 13; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 366; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 231.

Abdurrahman b. Attab b. Esid'in kıldırıldığı da rivayet edilmiştir.¹⁰³ Ancak, imamet görevinin Abdurrahman b. Attab b. Esid'e verildiği, bu zat öldürüldükten sonra da imameti bir gün Abdullah b. Zübeyr, bir gün de Muhammed b. Talha'nın yapmış olması¹⁰⁴ kuvvetle muhtemeldir.

Basra yolu üzerinde ikinci bir bölünme ihtimali doğmuş, Hz.Ali'nin görevden aldığı, Hz.Osman'ın Küfe valisi, Said b. el-Âs Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm ile gizlice bir araya gelmiş, onlara Eğer Hz.Ali ile olan mücadeleyi kazandıkları zaman, hilafet görevini kime devredeceklerini sormuştur. Said b. el-Âs Hz.Osman'ın kanını talep için yola çıktıklarına göre, hilafet işini, Hz.Osman'ın oğullarından birine devretmeleri hususunda adeta Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ı ikaz etmiştir. Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm ise Rasûlullah'ın seçkin sahâbilerinden kimseler varken bu işin Hz.Osman'ın iki yetimi olan, Eban b. Osman ve Velid b. Osman'a bırakılmasının doğru olmayacağını söylemişlerdir.¹⁰⁵

Bu gelişmeden sonra Said b. el-Âs, Mervân b. Hakem ve harekete iştirak eden Ümeyye oğullarının diğer büyükleriyle toplanmış ve birlikte durum değerlendirmesi yapmışlardır. Said, onlara Hz.Osman'ın kanının talebi konusunda, Hz.Aişe, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın kendileriyle farklı düşündüğünü söyleyerek, onların geri gönderilmelerini, hatta öldürülmelerini teklif etmiştir. Cemel ashabının içindeki bu problem, o zaman'a kadar hareketin içinde bulunan Said b. el-Âs'ın topluluktan ayrılması, Muğire b. Şûbe'nin de beraberinde, Sakif kabilesinden iştirak edenleri ve Hz.Osman'ın oğullarını da alarak ayrılmasıyla atlatılmıştır.¹⁰⁶

Üçüncü problem, ordunun Benû Kays kabilesine ait bir su kaynağında konaklaması ile baş göstermiştir. Kendisine köpeklerin havladığını gören, Hz.Aişe, çevresindekilere: "Bu hangi sudur?" diye sormuş, oradakiler de "Hav'eb"¹⁰⁷ suyudur" demişler, bunun üzerine Hz.Aişe Rasûlullah'ın "Sizlerden birisine Hav'eb Köpekleri havlarsa durumu ne olacak?" dediğini ve içinde bir pişmanlık olduğunu, geri dönmek istediğini belirtmiştir. Yanındakiler Hz.Aişe'ye burasının Hav'eb olmadığını söylemişler ancak Hz.Aişe buna inanmamıştır. Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm "Hayır geri dönmeyeceksin ve Müslümanlar seni görecekler ve Allah aralarını düzeltecektir." diyerek Hz.Aişe'yi bu fikrinden vazgeçirmişlerdir. Bu hususta oranın Hav'eb olmadığına dair Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın yemin etmesi ve bu yemine orada bulunan kırk ya da elli kişinin de şahitlik etmesi neticesinde yola devam edildiği söylenmiş,¹⁰⁸ hatta bu olayın,

¹⁰³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, V, 54; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 24; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 181; Taberî, *Tarih*, IV, 453; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 367; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 107.

¹⁰⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s.116; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 181; Taberî, *Tarih*, IV, 452; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 367

¹⁰⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 444; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 107.

¹⁰⁶ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 60; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* III, 23; Taberî, *Tarih*, IV, 444; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 107.

¹⁰⁷ Medine ile Basra arasındaki yolcuların ihtiyaçları için bir konak yeridir. Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebu Abdillâh, *Mu'cemu'l-Büldan*, thk. Ferid Abdulaziz el-Cünci, Beyrut, 1997 II, 314.

¹⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 24; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 182; Taberî, *Tarih*, III, 4, Mes'ûdî, *Murucuz-Zeheb*, II, 367; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 405.

İslâm Tarihinde ilk büyük yalancı şahitlik olduğunu söyleyenler bile olmuş,¹⁰⁹ bu bilgilerin doğruluğuna göre yorum yapılmıştır.

Yukarıdaki rivayetlerde birçok soru işaretleri bulunmaktadır. Şayet, böyle bir olay vuku olup Hz.Aişe bunu hatırlamış ise, neden geri dönmeyip Talha, Zübeyr b. el-Avvâm ve diğerlerinin yeminine ve şahitliklerine itibar ederek yola devam etmiştir? Diğer taraftan şayet orası Hav'eb denilen yere asaptan birçok kimsenin içinde bulunduğu gurup içerisinde oranın Hav'eb olmadığı yönünde yemin ve şahitlik eden gurubun karşısında neden bir gurupta doğruyu söylemeyip, susmuştur? Nakledilen rivayetlerin iyice irdelenip bu soruların cevaplarının net olarak verilmesi gerekmektedir. Öyle görülüyor ki bu rivayetler, cereyan eden hadiselerden Hz.Aişe'yi uzak tutup, sorumluluğun Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'a verilmesindeki gayretlerin bir neticesi olarak kabul edilecektir.¹¹⁰

Basra'ya yakınlarında mola veren grubu Basra emiri Osman b. Huneyf karşılamış, İmran b. Husayn ve Ebû Esved el-Dueli'yi onların karşısına gönderip ne istediklerini öğrenmelerini emretmiştir.¹¹¹ İmran ve Ebû Esved Hz.Aişe'den izin alarak onlara niçin geldiklerini sormuş, Hz.Aişe de "Çeşitli vilayetlerin ayak takımı ve çapulcuları Rasûlüllah'ın haremine savaş açtılar ve olaylar çıkardılar. Bu hususta bidatçılara yardım ettiler. Herhangi bir haklı sebep olmaksızın Müslümanların emirini öldürmekle girdikleri gınahtan dolayı Allah ve Rasulü'nün lânetini hak ettiler. Haram kılınan kanı helal sayıp akıttılar. Haram kılınan malı aldılar. Haram beldeyi ve şehri helal saydılar. İffetleri ve bedenleri paramparça ettiler. İstenmedikleri yerde ikamet ettiler. Halkın, sadece zararı dokunan ve takvadan nasibi olmayan bu kişileri kovmaya güçleri yetmedi. Onlardan emin de olamıyorlardı. Bu topluluğun yaptığı şeyleri, İnsanların içinde buldukları durumu bildirmek için, Müslümanların arasına çıktım. Bu durumun ıslahı için yapılması gereken şeyi bildirmek için çıktım. Yüce Allah'ın ve Rasulünün büyük-küçük, kadın-erkek ıslah görevini yüklediği kimseler olarak toplanıyoruz. Biz sizi iyilik yapmaya çağırıyoruz, hayra teşvik ediyor, kötülüklerden nehy ediyor ve Allah'ın emrinin değiştirilmesi karşısında sizi müdahaleye davet ediyoruz." demiş ve Hz.Aişe'nin bu sözleri Basralıların üzerinde etki yapmış ve bir kısım Basralı bu guruba katılmıştır.¹¹²

İmran ve Ebû Esved bu defa Talha'ya yönelerek buraya niçin geldiğini sormuşlar O da "Osman'ın kanını talep etmek için" demiş "Peki, Ali'ye biat etmedin mi?" diye sormuşlar Talha, "Evet ama kılıç ensemdedir. Biz nefislerimizin zarara uğramasından korktuk. Ali bize "Eğer siz bana biat etmezseniz, ben size biat edeyim" dediği zaman biz onun bize biat etmeyeceğinden emindik. Eğer, Osman'ın katilleri araya girmemiş olsa idi Ali'yi istifaya çağırmazdım." demiştir.¹¹³ Zübeyr b. el-Avvâm da "Abdu'l-Kays oğullarından bir grup eşkıya gelip, beni evimden alıp, boynuma kılıcı dayayarak zorla biat

¹⁰⁹ Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, II, 40.

¹¹⁰ Varol, Mehmet Bahaüddin, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya 2004, s.53.

¹¹¹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s.181; Taberî, *Tarih*, III, 13; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 366; Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 100; Hişam Cüayd, *el-Fitne*, s. 153

¹¹² *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 53; Taberî, *Tarih*, III, 13

¹¹³ Taberî, *Tarih*, III, 13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 98;

ettirmişlerdir.” demiş ve İmran ve Ebû Esved Basra’ya dönerek durumu İbn Huneyf’e bildirmişlerdir.¹¹⁴

Hz.Ali Cemel ashâbının Basra’ya girmesine engel olmak istemiş ve bunda da kararlı olmuştur. Hz.Aişe’nin ordusunu şehir girişinde vali İbn Huneyf’te olmak üzere bir gurup Basralı karşılamış, iki grup arasında bazı konuşmalar geçmiştir. Önce Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm konuşarak Hz.Osman’ın kanının talep edilmesine teşvik etmişler, ancak iki gurup arasında çatışma çıkacağına belirtile-ri ortaya çıkınca, bu defa Hz.Aişe konuşup İnsanlara beklenmedik bir hitapta bulunmuştur. Bu hitap sonucunda İbn Huneyf’in adamları ikiye ayrılmış bir gurubu Hz.Aişe’nin doğru söylediğini, "emri bil ma'ruf" yaptığını belirtmiş, bir gurup ise buna katılmamıştır. Bütün bunlara rağmen iki gurup arasında savaş havası olmamasına rağmen bu sırada topluluk içinden Hâkim b. Cebele kılıcını çekerek ortaya atılmış, bazı kimselerin de İbn Cebele’yi takip etmesi sonucunda Hz.Aişe’nin ordusuyla Basralılar arasında çatışma başlamıştır.¹¹⁵

Hâkim b. Cebele taraftarları da bir hayli kalabalık olduğundan Hz.Aişe’nin taraftarları kendilerini savunmaktan aciz kalıp, sıkıntılı duruma düşmüş, karanlık bastırınca durum sakinleşmiştir. Ertesi gün Hz.Aişe sözcüleri vasıtasıyla onları vazgeçirmeye çalışmış; fakat muvaffak olamamıştır. Sonunda iki gurup güçten düşünce sulh istemiş, Medine’ye bir elçi gönderip Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm’ın Hz.Ali’ye hangi şartlarda biat ettiklerini araştırmak üzere sulh yapılmıştır. Eğer Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm, zor altında olmaksızın Hz.Ali’ye biat ettilerse mesele ikisinin meselesi sayılacak, yok aksi ise mesele Hz.Osman’ın meselesi kabul edilecekti.¹¹⁶

Görüşmelerden sonra Basra kadısı Kâ’b b. Sevr durumu araştırması için elçi olarak Medine’ye gönderilmiştir. Kâ’b b. Sevr derhal yola çıkmış, Medine’ye Cuma günü vararak mescide girmiş ve “Ey Medineliler! Ben, Basralıların size gönderdiği elçiyim. O topluluk bu iki kişiyi Ali’ye biat etmeye zorladılar mı, yoksa kendileri isteyerek mi biat ettiler?” demiş, Üsâme b. Zeyd’den başka kimse cevap vermemiştir. Üsâme b. Zeyd de: “Allah biliyor ya o iki kimse istemeyerek biat ettiler.” demiştir. Bunun üzerine Sehl b. Huneyf, Usame’ye saldırmış, Süheyb b. Sinan, Ebû Eyyub el Ensarî, Muhammed b. Mesleme gibi sahabeden kimseler kalkıp müdahale etmesiyle kavga önlenmiş ve Kâ’b b. Sevr de Basra’ya geri dönmüştür.¹¹⁷

Hz.Ali Kâ’b’ın bilgisi haricinde Basra’dan Medine’ye gelip geri döndüğünü haber alınca vali Osman b. Huneyf’e mektup yazarak onu acizlikle suçlamıştır. Hz.Ali mektubunda “Vallahi Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm bir fırkayı değil bir cemaati ve daha fazlasını zorlamışlardır. Eğer hal istiyorlarsa hiçbir mazeretleri yoktur. Bunun dışında bir şey istiyorlarsa düşünürüz onlar da düşünürler.” demiştir. Kâ’b Basra’ya döndüğünde Hz.Ali’nin mektubu da Basra’ya ulaşmıştır.¹¹⁸

— — —

¹¹⁴ Taberî, *Tarih*, III, 13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 100;

¹¹⁵ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s.181; Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s.119

¹¹⁶ Taberî, *Tarih*, III, 15

¹¹⁷ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s.181; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 182; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 368.

¹¹⁸ Taberî, *Tarih*, III, 23; Hişam Cüayd, *el-Fitne*, s. 153

Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm, Basra'yı kendi yönetimlerine bırakıp, Osman b. Huneyf'in görevi bırakmasını istediler. Osman bunu kabul etmeyince, Basra üzerine yürüyüp şehri ele geçirerek Osman'ı tutuklamışlar, hatta Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın bilgisi haricinde Osman'ın saç ve sakalı yolunmuş ve Beytülmal yağmalanmıştır. Durumdan haberdar edilen, Hz.Aişe, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm, istediği yere gitmesi şartıyla Osman'ın serbest bırakılmasını emretmişler, Osman da Hz.Ali'nin yanına dönmüştür. Hâkim b. Cebele Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm ile savaşmış ise de neticede öldürülmüştür. Basra ele geçirilince, Hz.Osman'ın katline katılanların haricinde kimseye dokunulmaması emrine rağmen, bu kimselerin yanında çok sayıda kimse de öldürülmüştür.¹¹⁹

Basra'ya hâkim olunduktan sonra bu durum Şam'a ve Kûfe'ye bildirilmiştir. Bu şehirlerin halklarında kendilerinin yaptığı gibi yapmaları talep edilmekle birlikte ayrıca bu şehirlerden Basra'ya yardım gönderilmesi de istenmiştir. Hz.Aişe, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın kuvvetleri Basra'ya yerleşip diğer vilayetlerden gelecek haberleri beklemeye başlamış ancak bu çağrıya gelen haber ve tepkiler ister Kûfe'den olsun ister, kontrolleri altındaki Basra'dan olsun Hz.Aişe'nin Allah ve Rasûlü'nün emrine uyup evine geri dönmesi, şeklinde olmuştur.¹²⁰

Hz.Ali de haber göndererek Kufelilerin muhaliflere karşı yardım etmek üzere harbe hazırlanmalarını istemiştir.¹²¹ Hz.Ali'nin gönderdiği elçiler Kûfe'ye varınca halk mesele hakkında istişare yapmak üzere vali Ebû Musa'ya gitmişler, O da: “*Şu olup bitenlere bakınız. Bu öyle bir fitnedir ki, bu hususta uyuyan ve hiçbir şey duymayan uyanık olandan ziyade uyanık olup ayakta olandan, ayakta olan ise, atına binenden, daha hayırlıdır. Öyleyse Arap olarak aslınızı ve varlığınızı koruyunuz. Kılıçlarınızı kınına sokun, dillerinizi ok gibi kullanın, oklarınızın yaylarını kesin, mazluma ve işkence görene yardım edin ki, bu iş zor gelsin ve fitne açığa çıksın.*” şeklinde bir konuşma yaparak, İnsanları bu savaştan uzak tutmak için çaba sarf etmiştir.¹²²

Bu tutum üzerine Hz.Ali'nin elçileri Ebû Musa'ya sert bir şekilde karşılık vermişlerdir. Elçilerin arasında bulunan Hz.Hasan da Kûfelilere: “*Ey insanlar! Emirinizin davetine uyunuz ve kardeşlerinizin yardımına gidiniz. Zira bu iş için onun emri altına girecek askerler bulunacaktır. Siz de ona katılmakta geç kalmayınız. Davetimize uyun ve başımıza gelen ve sizin de müptela olduğunuz bu fitne karşısında bize yardım ediniz.*” demiştir. Ebû Musa'nın muhalefetine rağmen, dokuz bin veya on iki bin civarındaki Kûfeli Hz.Ali'ye yardım için yola koyulmuştur.¹²³

¹¹⁹ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 66; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 26; Ya'kübî, *Tarih*, II, 181; Taberî, *Tarih*, III, 34; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 367; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 216; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 202

¹²⁰ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 61; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* III, 25; Taberî, *Tarih*, III, 35. Taberî, *Tarih*, III, 35-36; İbn Abdîrabbih, *el-ıku'd'l-Ferid*, IV, 318-319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 213.

¹²¹ *Seyf b. Ömer, el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s.101

¹²² Dineveri, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbâru't-Tıval*, thk. Ömer Faruk et-Tabbâ, Beyrut, 1995, s.137; Taberî, *Tarih*, III, 28; İbn A'sem, *Futûh*, I, 103, Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 368; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 202

¹²³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 32; Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, s.137; Ya'kübî, *Tarih*, II, 182;

Küfe'den gelen ordu Hz.Ali'yle Zukar denilen yerde karşılaşmış ve bu birleşme ile asker sayısı yirmi bin olan Hz.Ali'nin ordusu, Basra yakınlarındaki Hureybe'de konaklayarak Hz.Aişe, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın ordusu ile karşılaşmıştır. Taraflar karşılaştığında sulh yolunu zorlamışlar ve bunda da kısmen başarılı olmuşlardır. Sulh yolunu tercih etmeyi isteyen ve kan dökülmemesi taraftarı olan Hz.Ali, Ka'ka b. Amr'ı elçi tayin ederek Basra'ya göndermiştir. Ka'ka Hz.Aişe'ye hangi sebeple buraya geldiğini sormuş, Hz.Aişe de: “Ey oğul, beni buraya kadar sürükleyen insanların arasını düzeltme çabasındır.” diye cevap vermiştir. Ka'ka bunun üzerine Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın görüşlerini sormuş, onlarda görüşlerinin Hz.Aişenin görüşünden farklı olmadığını belirtmişlerdir. Ka'ka onlara ıslahın ne olduğunu sormuş, onlarda hep birlikte cevaben: “Hz.Osman'ın katillerinin cezalandırılmasıdır. Bu iş terk edilirse Kur'an terkedilmiş olur. Eğer bu kısas yerine getirilirse Kur'an ihya edilmiş olur” diye cevap vermişlerdir. Ka'ka bunun üzerine gelişen olayları özetleyici ve uyarıcı şöyle bir konuşma yapmış, Ka'ka'nın konuşmasını beğenen, Hz.Aişe de bu konuşmaya karşılık: “Güzel söyledin, isabet ettin, eğer Ali de senin gibi söylerse iş düzeldir.” demiştir.¹²⁴

Ka'ka da Hz.Ali'ye gitmiş ve durumu haber vermiş, O da memnun olup, halkı sulh yapmaya hazırlamıştır. Görüşmelerde yapılan yapıcı konuşmaların üzerine taraflar sulha ikna edilmiş, bu durum her iki grup arasında büyük sevince yol açmıştır. Hz.Ali sonrasında ordusuna yola çıkmak için emir vermiş ve Hz.Osman'ın katli ile ilgili olaya katılanların cemaatten ayrılmasını ve onların hiçbirinin orduya katılmamasını emretmiştir.¹²⁵

Bütün bunlara rağmen Basra yakınlarında yapılan iyi niyet girişimleri ve barış umutları sonuçsuz kalmış sulh olmasını istemeyenlerin sayesinde iki grup karşı karşıya gelmiştir. Müslümanlar arasında ilk kanlı çarpışma, engellenememiş ve o anda iki taraf savaşmaktan başka yol bulamamıştır.¹²⁶ Neticede, 14 Cemaziyelahir h. 36/656 yılı 9 Aralık Perşembe günü, savaş başlamış,¹²⁷ Hz.Ali muharebe başlamadan önce ordusuna bir konuşma yapmış ve bu konuşmada askerlerine karşı taraf saldırmadığı müddetçe hucuma geçmemelerini emretmiştir.¹²⁸

Hz.Ali'nin savaşın bir anında Zübeyr b. el-Avvâm ile karşılaştığı ve Hz.Peygamber'in Zübeyr b. el-Avvâm'a “Çok sevdiği, Ali ile ilerleyen yıllarda haksız yere savaşacağını, böylece ona zulmetmiş olacağını” bildiren hadisini hatırlat-

→ →

Taberî, *Tarih*, III, 29; İbn A'sem, *Futûh*, I, 105; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 202

¹²⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 45-155; Ya'kübî, *Tarih*, II, 182; Taberî, *Tarih*, IV, 488; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 367; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 119; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 205.

¹²⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 462; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 120.

¹²⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 45-155; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 31; Dineverî, *el-Ahbâru't-Tival*, s. 139; Ya'kübî, *Tarih*, II, 183; Taberî, *Tarih*, III, 36; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 367; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 120; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 205.

¹²⁷ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 181; Ya'kübî, *Tarih*, II, 183; Taberî, *Tarih*, IV, 489; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 123; Suyutî, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 163.

¹²⁸ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, 151; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 368.

tığı rivayet edilmiştir.¹²⁹ Zübeyr b. el-Avvâm unuttuğu bu hatırlatmadan ve Hz.Peygamber'in güzide ashabının gözleri önünde birbirini öldürmesinin, ağır mesuliyetinden dolayı oğlu Abdullah'ın kınamasına rağmen savaş meydanını terk etmeye karar vermiştir.¹³⁰

İki taraf da birbirine kayıp verdirip direnmiş ancak Hz.Âişe'nin devesinin çevresinde yoğunlaştığından dolayı "Cemel" ismi verilen bu savaşı ezici olarak Hz.Ali kazanmış ve karşı cephede bulunanlardan intikam almaya çalışmamıştır.¹³¹ Zübeyr b. el-Avvâm da savaşta yaralanmış ve Medine'ye ulaşmak için savaş alanından uzaklaşmıştır. Umeyre b. Cürmüz, Fezale b. Habis, Zübeyr b. el-Avvâm'ı Sibâ vadisinde namaz kılarak¹³² gafil avlayıp 36/656 yılında öldürdüler ve başını göğsünden ayırdılar.¹³³ Hz.Ali sonraki günlerde Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm ile aralarıda vukubulan ihtilafının cennette kalmayacağına dair ayetten deliller getirerek beyanda bulunmuştur.¹³⁴

Cemel Savaşı, hareketin baş aktörlerinden olan, İslâm'ın en zor günlerinde, İslâm'a yönelik saldırıların en şiddetli olduğu dönemde Hz.Ali ile omuz omuza İslâm'ı savunmak için çarpışan, Zübeyr b. el-Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ın ölümüyle sonuçlanmıştır. Yani, tüm gayri İslâmî unsurlara karşı yıllarca aynı saflarda kılıç kullananlar, Cemel Savaşında kılıçlarını bileyerek birbirlerine karşı kullanmışlardır. Ayrıca bu savaşla Zübeyr b. el-Avvâm ve arkadaşları, Hz.Ali'yi olayların ve grupların karşısında yalnız başına bırakmışlardır.¹³⁵ Cemel Ashâbı Hz.Ali'yi yenemeseler de onu birçok yönden yıpratmışlardır. Ayrıca bu hareket Hz.Osman'ın kanını talep kisvesi altında valiliğini muhafaza edebilmeyi ve hatta halifelik makamına gelmeyi gönlünden geçiren, Muâviye'nin Hz.Ali karşısında güçlenmesine, yönetim için iddialı bir konuma gelmesine sebep olmuştur.¹³⁶

Cemel Savaşı Müslümanlar için çok acı bir örnek olmuştur. Bu savaşta Hz.Peygamber'in en kıymetli on sahabeti içinden üçü ve kıymetli hanımı birbiri ile çarpışmıştır. Müslümanlar bu olayı hatırlayıp birbirlerinin kanını helal saymanın ve birbirlerin aleyhine harp açmanın anlamsızlığını görmüşler ancak bu

¹²⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 183; Zehebî, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 206.

¹³⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 183; Taberî, *Tarih*, IV, 489; İbn A'sem, *Futûh*, I, 114; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 381; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 58; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 123; İbn Tiktaka, *el-Fahri*, 87.

¹³¹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 183; Taberî, *Tarih*, IV, 474; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 409; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, V, 70; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 255.

¹³² Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 174-175; Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 181; Taberî, *Tarih*, III, 55; İbn A'sem, *Futûh*, I, 116; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 382; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, III, 7.

¹³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 110; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 183; Nâşî El-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, s.17; Taberî, *Tarih*, III, 54; İbn A'sem, *Futûh*, I, 116; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 382; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 126; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 59; Suyutî, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 163; el-Ensârî, *el-Cevher*, s. 284; Şevkânî, *Dürri's-Sahâbe*, s. 241.

¹³⁴ A'râf 7/43; Hicr 15/47; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, II, 37,575; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sd. İsmail Karaçam, İstanbul, 1992, V, 213.

¹³⁵ Kapar, Mehmet Ali, *Halifelîğin Emevîlere Geçışı ve Verasete Dönüşmesi*, İstanbul, 1998, s. 9.

¹³⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 447; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 103; Aycan, *İrfan, Saltanata Giden Yolda Muâviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara, 2001, s. 96; Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 105.

noktaya, savaş korkunç bir hal aldıktan sonra gelmişlerdir.

Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ı harekete geçiren temel etkenle ilgili olarak, şöhret ve makam peşinde koşmak olduğu, gibi gerekçeler ileri sürülmüşse de¹³⁷ bu iddianın Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın önceki yaşamlarıyla bağdaşmadığı aşikârdır. Çünkü bu sırada çıkar, iktidarın karşısında değil de yanında aransa idi daha doğru olurdu. Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın harekete geçmelerinde dini hassasiyet ve Hz.Osman'ın katledilmesinden duydukları vicdani sorumluluk etkili olmuştur.¹³⁸ Bunların dışında Zübeyr b. el-Avvâm'a Muaviye'nin mektup yazıp, "Önce sana, senden sonra da Talha'ya biat ediyorum." dediği rivayet edilmiştir.¹³⁹ Zübeyr b. el-Avvâm'ın harekete geçme sebebini, Muâviye'den geldiği söylenen böyle bir mektuba bağlamak zayıf ihtimal olarak görünmektedir.¹⁴⁰ Zübeyr b. el-Avvâm'ın böyle bir hareket içerisinde bulunmasının sebeplerinden birisi de Hz.Peygamber'in seçkin sahâbîlerinden olmasına rağmen, çevre kentlerden gelen çapulcu nitelikli insanların, ondan zorla biat almasıdır.¹⁴¹

Hz.Aişe'nin bu topluluğa katılmasını tamamen, Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın telkinlerine¹⁴² bağlama düşüncesi gerçeği yansıtmamaktadır. Hz.Aişe, sağlığında Hz.Osman'ın icraatlarına olan muhalefetini çeşitli zamanlarda ortaya koymuş¹⁴³ ancak Hz.Ali'nin halife ilan edildiğini öğrenince tavrı değişmiş ve bizzat Harem'i Şerif'te Hz.Osman'ı öven konuşmasını yaparak onun mazlum olarak öldürüldüğünü söylemiştir.¹⁴⁴

SONUÇ

Zübeyr b. el-Avvâm Kureyş'in önemli kollarından birisi olan Esedoğullarının bir ferdi olarak Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz.Peygamber ailesine hem baba tarafından hem de anne tarafından yakın akrabadır. Zübeyr b. el-Avvâm'ın babası, Hz.Hatice'nin kardeşi Avvâm, annesi ise, Hz.Peygamber'in halası Safiye bnt. Abdulmuttalip'tir. Zübeyr b. el-Avvâm'ın hayatında babası tarafın değil de, annesi tarafının etkisi daha ağır basmış, ilerleyen yıllarda kendisini annesinin kabilesi olan, Haşim oğullarının bir ferdi olarak kabul etmiştir.

Hz.Peygamber'in İslâm'a davetinin ilk yıllarında daveti kabul etmiş, ilk Müslüman olan on kişi arasında yerini almıştır. Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmış, Hz.Peygamber'in katıldığı tüm savaşlara iştirak etmiş, bu savaşlarda

¹³⁷ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 51; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 179-180; İbn Ebi'l Hadid, *Şerhu Nehcü'l-Belağâ*, I, 96.

¹³⁸ Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 89.

¹³⁹ Makdisî, *el-Mutahhar b.Tahir, el-Bed' ve't-Tarih*, Beyrut, 1919, V, 211.

¹⁴⁰ Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 108.

¹⁴¹ Taberî, *Tarih*, IV, 435; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 100.

¹⁴² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 23; Taberî, *Tarih*, III, 5; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 98.

¹⁴³ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 175, 176; Taberî, *Tarih*, IV, 452; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 105; Fayda, Mustafa, "Âişe", *DİA*, III, 203.

¹⁴⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV, 449; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 180; Taberî, *Tarih*, IV, 454; İbn A'sem, *Futûh*, I, 64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 105; Mülhim, Adnan Muhammed, *el-Müerrihâne'l-Arab ve'l-Fitnetü'l-Kübrâ*, s. 185.

Hız.Peygamber'in yakın korumalığı, ceza infaz memurluğu, sancaktarlık, komutanlık, öncü kuvvet komutanlığı, askeri istihbarat, sorgulama memurluğu ve sınırlı sayıdaki kişilerin yapabileceği özel görevlerde bulunmuştur. Hendek Savaşında görevindeki başarısından dolayı, Hız.Peygamber ona "Her peygamberin bir havarisi vardır Benim havarim ise Zübeyr b. el-Avvâm'dır." diyerek iltifat etmiştir. Hız.Peygamber özel görevlerde onu sürekli Hız.Ali ile birlikte görevlendirmiştir. İslâm için yaptığı görevler ve bulunduğu özveriler sayesinde Hız.Peygamber onu hayatta iken cennetle müjdelemiştir.

Askeri anlamda fazlası ile öne çıkıp, savaşçılık ve komutanlık konusunda temayüz eden, siyasi anlamda öne çıkmayan Zübeyr b. el-Avvâm, ilmi alandan da uzak durmamış, Hız.Peygamber'in vahiy katipleri arasında yerini almıştır.

Hız.Ebû Bekir'e ilk anda biat etmeyip, gönlünden dayısının oğlu olan Hız.Ali'nin halife olmasını geçirmiş, fakat ilerleyen günlerde gelerek Hız.Ebû Bekir'e biat etmiş, Medine'ye kadar dayanan riddet güçlerinin karşılanması hususunda görev almış, Yermük Savaşında ise büyük kahramanlıklar göstermiştir.

Hız.Ömer zamanında Mısır'a Amr b. el-Âs'a gönderilen yardım kuvvetlerin başında bulunmuş, Mısır'ın fethinde bazı önemli kalelerin kuşatılması esnasında komuta ona tevdi edilmiştir. Fethin sonrası Mısır'da imar iskan faaliyetlerinin içerisinde yer almış, Hız.Ömer'in valilik teklifini kabul etmeyerek, Medine'ye geri dönmüş ve ticaretle uğraşmıştır. Hız.Ömer'in kendisinden sonraki halifenin belirlenmesi için oluşturduğu Şûrânın içerisine Zübeyr b. el-Avvâm'ı da katmış, Zübeyr b. el-Avvâm hilafet hususunda istek göstermeyip, tavrını Hız.Ali'den yana koymuştur.

Hız.Osman döneminde yoğun olarak ticaretle meşgul olmuş, Medine dışındaki çeşitli yerlerde gayrimenkullere, malik olmuş, maddi açıdan değerlendirildiğinde zengin bir tüccar olmuştur. Hız.Osman döneminin ikinci altı yıllık dönemi içerisinde çıkan yönetime olan hoşnutsuzlukları ve problemin çözüm yollarını Hız.Ali ve Talha ile birlikte halifeye iletmişler; fakat bir sonuç alamamışlar, bunun üzerine Halifeyi tenkit etmişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan ve Hız.Osman'ın katledilmesi ile devam eden fitnenin ortaya çıkmasında etkili olmamış; fakat eleştirileri, istemediği halde belli grubun harekete geçmesine sebep olmuştur.

Hız.Osman'ın katledilmesinden sonra isyancılar tarafından halife adaylarından birisi olarak görülmüş; fakat Zübeyr b. el-Avvâm bunu kabul etmemiştir. Bu karışık ortamda Hız.Ali'ye biat edilmiş ve Hız.Ali tasvip etmese de Zübeyr b. el-Avvâm isyancıların kaynaklanan bir zorlamayla yeni halifeye biat etmiştir. Bu zorlama Zübeyr b. el-Avvâm'ı Hız.Ali'den uzaklaştıran sebeplerin en büyüklerinden olmuştur.

Hız.Ali'nin hilafetinin ilk dört ayı geçtikten sonra Zübeyr b. el-Avvâm Hız.Ali'den isyancıların cezalandırılmasını istemiş; fakat isyancıların duruma hâkimiyetinden dolayı bu istek yerine getirilememiştir. Hız.Ali'nin olaylara hakim olamadığını düşünen Zübeyr b. el-Avvâm, Halife'den umre için izin alarak, Mekke'ye gitmiş ve burada Hız.Aişe, Talha, Ümeyye oğullarından bazı kişiler ve Hız.Ali'nin görevlerinden aldığı valilerin içinde bulunduğu bir grupla, fitneye sebep olup, Hız.Osman'ı katledenlerin cezalandırılması için oluşturulan ittifakın içerisinde yer almıştır. Oluşturulan bu hareket başarılı olamamış, Muâviye'nin kuvvetlenmesine ve Hız.Ali'nin Muâviye karşısında zayıflamasına vesile olmuştur.